

ראש הישיבה

הרב חיים דקורמן שליט"א

רבנו *

למלאת עשר שנים לעלייתו לגנזי מרומים

של הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל

"ריתן על פניו מסוה"

השבת קראנו בפרשת השבוע על משה רבנו היורד מהר סיני ועור פניו קורן, על כך הוא נותן על פניו מסוה. אף רבנו שלנו, בבואו לדבר אתנו, היה נותן על פניו מסוה. רק מבעד למסוה נפגשנו אתו והכרנו אותו, וככל שהתאפשר לנו להתקרב אליו יותר - כך גילינו עוד ועוד את קרני ההוד הבוקעות ממנו אף מבעד למסוה.

יש "גדולים" ויש "גדולים". ישנם אנשים היוצרים עליך רושם ראשוני גדול מאוד. מרחוק - הם מרשימים מאוד, אך ככל שאתה מתקרב אליהם, אתה מגלה שבעצם - ככל האדם הם, אולי מעט יותר מ"אחד האדם". עם ההתקרבות אל הדמות מתגלים חסרונותיה, חולשותיה, וההתרשמות הולכת ופוחתת. וישנם אנשים הפועלים עליך רושם הפוך בדיוק. במבט ראשון - אינך מתרשם במיוחד, אך ככל שאתה קרב והולך - אתה נפגש עם גדלות אמיתית, וההתרשמות היא בבחינת "מוסיף והולך". הרושם הולך וחזק מאוד, ההערכה גוברת ומתבססת.

משל למה הדבר דומה? לשני הרים שאתה ניצב בפניהם. יש ואתה עומד בפני פסגה מרשימה, ונדמה לך שלעולם לא תצליח לכובשה. אך ככל שאתה מטפס ועולה, אתה חש ש"אין השד נורא כל כך", והיעד הולך ונכבש. ופעמים שאתה ניצב בפני גבעה שרישומה דל, אך ככל שאתה מטפס לקראתה אתה מגלה שהפסגה האמיתית - שקודם לכן היתה ב"שטח מת" לגביך - הריהי מרוחקת ממך עדיין כברת דרך. וכשאתה מגיע לבסוף לשיאה - אתה מגלה פתאום פסגה נוספת, גבוהה בהרבה מזו שהגעת אליה.

רבנו היה שייך בלא ספק לסוג השני של אנשים גדולים. יכול היה אדם להפגש אתו פגישה ראשונה - ולא לעמוד כלל עד גדלותו האמיתית. והרי הוא היה כל כולו ענוה, פשטות, צניעות. כל כך סולד היה מכל

גינונים חיצוניים שהם. כל כולו פנימיות. ופגישה ראשונה - ניסית אולי להקשיב לדבריו, אולי לא תמיד הבנת בדיוק מה אמר. כי - אף זאת היה בו צד של דמיון למשה רבנו ע"ה - שהיה "כבד פה". חתוך דבורו של רבנו, לא תמיד ברור היה כל צרכו. והיה צורך להתרגל ולהקשיב אליו כדי לתפוס - אפילו מבחינת שמיעה חיצונית - את אורח דבורו. אבל מי שזכה - ככל שהתקרב נפגש יותר ויותר עם קרני ההוד האמיתיות שבקעו מנשמתו הענקית, מבעד לכל המסוים שעטפוהו. מעבר לכל המסכים בלטה גדלותו והופיע אמיתיותו.

גדול בתורה ובמידות

אני רוצה לציין בראש ובראשונה את גדלותו בתורה. הוא היה מצוי ובקי בכל חדרי תורה. תורה שבכתב ותורה שבעל-פה, בכלי וירושלמי, מדרשים, ספרות המחשבה והסוד של ראשונים ואחרונים.

אם מוציאים ספר כלשהו מארון הספרים שלו - הרי אין ספר ששוליו אינם מלאים מהערותיו. ואין זה משנה כלל באיזה מתחומי התורה מדובר. ה"אור החיים" שלו על התורה היה מלא הערות בשוליים. כל ספר שנזדמן לידיו, כל הוצאה חדשה שקבל עבר והעיר. כך כשקבל רמב"ן על התורה בהוצאת מוסד הרב קוק. הש"ס שלו היה מלא הערות; כל גמרא שלמד בה אתה מוצא בה הערות.

בתנ"ך היתה לו בקיאות מופלגת. אנחנו נוהגים להשתמש בקונקורדנציה לתנ"ך כדי לאתר פסוק על פי מלה ידועה. אנחנו בדרך כלל מתעניינים רק באתר הפסוק - וטוב שכך. אבל בעצם יש בקונקורדנציה באותיות קטנות גם הערות, שפעמים רבות אינן עולות בקנה אחד עם רוח התנ"ך. אנחנו לא שמים לזה לב. אבל רבנו לא היה מוכן להשלים עם ההערות האלה. איך זה יתכן? היה אומר. ואצלו - חלקים גדולים של הקונקורדנציה שלו היו מלאים הערות תוכן, שבאו כנגד אותן ההערות הפוגעות בקדושתו, באחדותו ובמקוריותו האלוקית של התנ"ך.

באופן אישי נזדמן לי להיווכח פעמים רבות בבקיאותו העצומה בתורה. היה זמן שעזרתי בהכנת דברים של הרב זצ"ל לדפוס. למשל, כרך ג' של אגרות הראי"ה. ובאגרות יש תמיד רבוי של הערות ומקורות. יש כיום ב"ה ספרי עזר רבים שיכולים לסייע באתר המקורות על נקלה. אבל הוא לא נזקק לאלה. הוא הפליא אותי. אצלו זה שפע. זה במדרש, זה בזוהר, זה פה וזה שם - עם כל הדיוקים. אני מדגיש תחום זה - מכיוון שרבנו הצניע אותו במיוחד, מאוד לא נטה להבליט את בקיאותו. כאמור - מסוה היה על פניו תמיד.

הזכרנו כבר את צניעותו וענוותנותו - יסוד כל המידות הנאצלות. ושוב מופיע הדמיון למשה רבינו ע"ה. "והאיש משה עניו מאוד מכל האדם אשר על פני האדמה" (במדבר י"ב, ג'). התכונה הזאת בלטה בכל, בכל אורחות חייו: בהופעתו, בלבושו, בדבורו, בהתנהגותו, בקורות ביתו - הכל אמר פשטות, צניעות, הסתפקות במועט. כל מה שאפשר לתאר אין בו כדי בטוי ככהוא זה לעוצמת הקרינה של המדות באישיותו; אין בו כדי לתאר את קרני ההוד שנבעו מנשמתו הענקית, כשניסית להפגש אתה, להאזין לסוד שיחה.

הטביע חותמו על דור שלם

הגמרא ביומא ל"ח: אומרת: "ראה הקב"ה שצדיקים מועטין, עמד ושתלם בכל דור ודור, שנאמר (שמואל א', ב') כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל"; "מצוקים" מפרשת כאן הגמרא במובן צוקים, יסודות עולם שעליהם מושתת תבל. ו"צדיק - יסוד עולם" (משלי י', כ"ב), מביאה שם הגמרא בהמשך דבריה.

כל דור - והפרנס המיוחד הנצרך לו, כל דור והצדיק המיוחד שלו. כל תקופה זקוקה להדרכה המסויימת שלה, המתאימה לאופיה, למהותה, והעונה לצרכיה המיוחדים.

אורו של רבנו זרח בשעה היעודה לכך, והוא הופיע בצבור כשהתקופה היתה צריכה לכך. אני מוכרח לספר כאן שוב על הרגשה אישית. בראשית שנות המדינה נפגשתי עם רבנו לראשונה. עדיין לא למדתי בישיבה באותו זמן. "בני עקיבא" החליטו אז להוציא מחדש לאור את "אורות התשובה" בלבוש חדש, בתוספת נקוד והערות. לצורך זה נפגשתי רבות עם רבנו, היינו יושבים לילות שלמים, והשיחה גלשה לעיסוק בכל הנושאים הגדולים והיסודיים ביותר. כל פעם יצאתי בהרגשה שהתמלאתי במטען אדיר, ותמיד חזרה שוב ההרגשה הכאובה - אוי, רבנו של עולם, אורות אדירים שכאלה ואנחנו כלל לא מודעים להם! ענק שכזה - והוא נמצא לגמרי בצד. כלל לא שומעים עליו ולא יודעים אודותיו! והדבר הזה הפריע לי מאוד, התמיה אותי מאוד. במשך השנים למדתי לדעת _ "ראה הקב"ה שצדיקים מועטין - עמד ושתלן בכל דור ודור". כשהגיעה השעה הנצרכת לכך - הופיע רבנו להאיר את התקופה הגדולה והמסובכת הזאת, את שנות תקומתה של מדינת ישראל - על אורותיה וצלליותיה, על בעיותיה ותסבוכותיה, על מעשיה ומחדליותיה, על עליותיה וירידותיה. או אז בא תורו של השליח האלוקי המיוחד הזה להאיר את אורותיו. ואלה - הלכו והתעצמו עד כי הטביעו את חותמם על דור שלם.

"ברא כרעיה דאבוה"

עוד בשנת תרס"ח, כאשר טרם מלאו לרבנו 17 שנה, מעיד עליו אביו הגדול, הרב זצ"ל, כי "הוא כמעט האחד עמי המתרגל לעמוד על דעתי ולהקשיב את שיח נשמתו" (אגרות הראיה א' עמ' קכ"ח). דבנו היה ההמשך החי של אביו, הרב זצ"ל. היו אמנם בידינו ספריו של הרב זצ"ל, שגם בהם זכינו דרכו, הוא היה זה שעסק בעריכתם ובהוצאתם לאור. הוא גם זה שהפיץ את מעינות אביו זצ"ל חוצה. העסוק בכתבי הרב, הלמוד אותם, ההעמקה בהם - אף זאת בא ממנו ונעשה על פיו. אבל מעל ומעבר לכל זה, הוא היה המישם את דברי הרב בפועל, הלכה למעשה, במדינת ישראל הממשית על כל הופעותיה.

קל מזה - לעסוק בכתבי הרב בצורה עיונית, קל מזה - לדבר על סגולת ישראל, על קדושת ישראל; קל יותר ללמוד על מהותה המיוחדת של ארץ ישראל; לעסוק בעיון תאורטי בתהליכי גאולת ישראל, ללמוד על העקרון שהגאולה באה קמעא-קמעא, ושהיא ענין של תהליך; לדעת בצורה מופשטת, ש"מדינת ישראל היא יסוד כסא ה' בעולם, אשר כל חפצה הוא שיהיה ה' אחד ושמו אחד", כפי שכתב הרב זצ"ל (אורות עמ' ק"ס), אבל לחיות את הידיעות האלה, לישמן במציאות הממשית, לתפוס באופן מוחש את סגולת ישראל ואת קדושת ישראל - להכיר שהדברים מתיחסים ליהודים האלה ממש הניצבים בפנינו, לעם ישראל זה העכשוי, גם כשאיננו תמיד במצב של טלית שכולה תכלת, גם כשיש אנשים כאלה - ואחרים, תופעות חיוביות - וגם הפוכות מזה, לתפוס את קדושת ארץ ישראל באופן ממשי, ריאלי - זה קשה הרבה יותר. זה איננו פשוט כל כך. ואת זה היה חי, ואת זה הקרין, ואת זה קבלנו ממנו.

לא חסרים סביבנו "מומחים" לתורת הרב קוק, החוקרים אותה כאילו היתה איזה מדע חיצוני. אלו אנשים חסרים כל זיק של קשר, חסרי כל יחס לתורתו של הרב זצ"ל. אולם אינני מדבר דוקא על אנשים אלה - אלא אפילו יהודים כשרים וטובים, היודעים לדבר דיבורים אידיאליים ויפים במישור התיאורטי - עקרוני - אבל כשהם נתקלים בתופעה ממשית קשה - הם מאבדים את העשתונות. כל הבנין התיאורטי קורס תחתיו ואינו עומד במבחן המציאות.

רבנו חי את אביו זצ"ל ויישם את תורתו הגדולה בפועל, כל הדברים הנפלאים שאנחנו פוגשים בדברי הרב באופן עיוני - למדנו רבנו - קיימים במציאות. עלינו רק לפקוח עיניים, לחדר את הראיה ולגלות אותם. וההסתכלות טובת העין אינה באה לטשטש הבחנות ולטייח תופעות

שליליות, חלילה. אין זה בא להחליק על פני הדברים. אבל באותה מידה - באה ההסתכלות הזאת ומזכירה לנו - אין לתת לטפל לתפוס את מקומו של העיקר. דברים אינם נמדדים בקנה המידה של הרגע, אלא במבט הנצח, המקנה להם את משמעותם האמיתית.

מדינה אלוקית

מרגלא בפומיה היה פסוקו של הנביא ישעיהו (נ"ב, ח'): "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון". מה פירוש הביטוי: "עין בעין" - היה שואל: וכי יש עין בתוך עין? אלא שיש ללמוד לכוון את העין האנושית כנגד העין האלוקית העליונה, הנצחית - ואז מתגלה המבט האמיתי, אז רואים בשוב ה' ציון, באופן ממשי ביותר.

הוא היה מן היחידים שבדור - ו"אלולא דמספיןא" - הייתי אומר היחיד שבדור - שתפס במלוא עומקו את הגילוי המשיחי שבמדינת ישראל, שראה את אורו של משיח בוקע ועולה ממדינת ישראל. היו מגדולי דורנו שהתייחסו לנושא המדינה, העריכו את קיומה וסייעו בדרכה - אבל לתפוס את עומק האמת של הגלוי האלוקי שבתקומת מדינת ישראל, להזדהות בצורה מוחלטת עם האמת שמדינת ישראל היא מדינה אלוקית - עם כל בעיותיה - את זה שמענו אך מפיו; את זה חזר ושנן בלי גבול, ואת זה הקרין מעצם הויתו.

מכאן שמחתו העצומה, שקשה לתת לה ביטוי תיאורטי, ביום העצמאות. אפשר לומר - מי שלא ראה את רבנו זצ"ל שמח ביום העצמאות - לא ראה שמחה מימיו. ומי שזכה לראותו בשמחה זו, מי ששמע את דבריו ביום העצמאות - ראה איך כל כולו מזדהה עם הודו של יום, עם קדושתו של יום, עם עצמותו המיוחדת של היום. הוא היה מגיע לעוצמת התרגשות שהביאה לידי בכי. אפשר היה להרגיש איך נשמתו מתרוננת, איך נשמתו שמחה ב"זה היום עשה ה'", ועל כך ומתוך כך "נגילה ונשמחה בו".

בשנותיה הראשונות של המדינה היתה הישיבה רוקדת ברחובות ירושלים, בככר ציון. לכותל לא היתה אז אפשרות להגיע, והיינו רוקדים עד בית הנשיא. כך היה הסדר: בשמחת תורה היינו רוקדים עד בתי הרבנים הראשיים, וביום העצמאות - עד בית הנשיא. בדרך היו יהודים שונים - מכל מיני חוגים - מצטרפים למעגל שלנו - ורבנו היה אומר: כשאני רואה את היהודים רוקדים פה ביום העצמאות, אני רואה את רבוננו של עולם רוקד יחד אתנו ושמח יחד אתנו.

בשנה הראשונה להקמת "כרם ביבנה", שנת תשי"ד, היה עדיין ציבור בחורים מצומצם בלבד, והוחלט לחוג את יום העצמאות עם ישיבת בני עקיבא בכפר הרווא"ה. רבינו הוזמן לשם מירושלים כדי לשאת דברים מענינו של יום. אותה שנה הייתי ביום העצמאות בקבוצת סעד, והגעתי לכפר הרוואה באיחור, אחרי שכבר סיים רבינו את דבריו וחזר לירושלים. סיפר לי אחד הבחורים כיום ראש כולל בכפר-חסידיים: כשהרב סיים את דבריו - פרצנו בשירת "ועל ידי זה יושפע שפע רב בכל העולמות" (שהרי היה זה בימי הספירה), ותאמין לי - כך אמר - כך באמת הרגשנו, שעל ידי זה יושפע שפע רב בכל העולמות.

מתוך אותה התיחסות למדינה יובן גם היחס המיוחד לצה"ל, כהגדרת אביו זצ"ל: "צבאות ישראל - צבאות ה' הם" (אורות עמ' כ"ד). הגיעו הדברים לידי כך, שהרב ראה בטנקים של צה"ל, בתותחים ובמטוסים, במדים של צה"ל - תשמישי מצוה, תשמישי קדושה. שהרי אנו מממשים את מצות ישוב ארץ ישראל בהם, ועל ידם זו מתקיימת. ואם מצוה - הרי קדושה. "אשר קדשנו במצוותיו וצווננו". זכור לי היטב באיזה שמחה היה הולך בעצמו לצפות במצעד צה"ל ביום העצמאות, והיה אומר - הרי בזה באים לידי ביטוי עצמאותנו בארץ ושלטוננו עליה.

מתוך אותה תפיסה נובעת אהבתו אהבת נפש את אנשי ההתישבות לכל גוניה, שהרי אלה מקיימים בגופם מצוות ישוב ארץ ישראל. עם כל הכאב והצער על חוסר השלמות בארחות חייהם של חלק מהם, על אי ההקפדה במצוות אחרות - עם כל זה הגה לאנשי ההתישבות כולם אהבה רבה, ודוקא מתוך אותה אהבה כאב את החסרון: "נאמנים פצעי אוהב".

"וצדיק באמונתו יחיה"

באמירה כוללת - רבנו זצ"ל היה מאדירי האמונה שבדור. ודאי - כולנו "מאמינים בני מאמינים". יהודים מאמינים בקדוש ברוך הוא שברא את העולם, שהוציאנו ממצרים, שנתן לנו את התורה, שהכניסנו לארץ ישראל, שפעל לנו ניסים גדולים. יהודים מאמינים במעשי הקב"ה שנתגלו במשך הדורות שעברו; אבל להאמין במעשי ה' המתגלים לעינינו, להאמין שכל אותם מאורעות מופלאים שאנחנו זוכים להיות עדים להם - שיד ה' היא הפועלת ומופיעה אותם במציאות - זוהי אמונה שלמה, אמונה גדולה, אמונה אמיתית.

האמונה במוחלטות קדושת ישראל הגנוזה בעמקי המעמקים, עטויה המון מסכים, ההכרה ב"בנים אתם לה' אלוקיכם" - "בין כך ובין כך קרויים בנים" - זוהי אמונה שלמה באלוקי ישראל, בתורתו ובעמו.

"וצדיק באמונתו יחיה" (חבקוק ב', ד').

שפתי כהן

בספר מלאכי מתואר שבט לוי בשני פסוקים, המבטאים נאמנה - כך אני חש - גם אמת היתה בפיהו, ועולה לא נמצא בשפתיו, בשלום ובמישור הלך אתי, ורבים השיב מעון: כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו, כי מלאך ה' צבאות הוא" (מלאכי ב', ו'-ז').

ננסה לעמוד על הביטויים המרכזיים בתאור הזה, ועל התגלמותם באישיותו של רבנו.

"תורת אמת היתה בפיהו" - כל מי שהכירו למד לדעת שהוא אומר בריוק מה שהוא חושב, וחושב מה שהוא אומר.

אמת מוחלטת היתה בפיו, ואני משוכנע שזה היה אחד הצדדים שכל כך משכו באישיותו. צעירים ומבוגרים מכל הגוונים והמינים נמשכו אליו, מפני שידעו שאמת בפיו. לא היו אצלו שום חשבונות צדדיים. האמת נאמרה במלוא עוצמתה. אם נעמה לאזניים השומעות אותה - וגם אם לאו. כששמעת אותו, חשת - יש כאן הזדהות מלאה עם תוכן הדברים. "ועולה לא נמצא בשפתיו" - מעולם לא עוות את הדברים מתוך חשבון קטנוני איזשהו, משום "מה יאמרו". מושגים של כסף, כבוד, מעמד - לא תפסו אצלו שום תפקיד. לא היו לו מושגים כאלה כלל. מעולם לא חשש שמא לא ייתפסו הדברים נכון בעין שמן החוץ. אם מצא לנכון לומר משהו - אמר. אם מצא לנכון לעשות - עשה. אינני יכול שלא להזכיר - כשהיו נכנסים לביתו תלמידיו, שהם כיום רבנים בישראל - היה קם מפניהם. "והדרת!" בכל פעם הייתי נדהם מחדש ממעשה זה.

"בשלום ובמישור הלך אתי" - שגורה היתה על לשונו מימרתו של הלל באבות (א', י"ב) - "הוי מתלמידיו של אהרון, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה". והיה מציין, וחוזר ומציין, שלא נאמר "אוהב את הבריות על מנת לקרבן לתורה", אלא ב-ו' החבור קושרו שני הערכים האלה, של אהבת הבריות וקרוב לתורה. אהבת הבריות היא ערך בפני עצמו, ולא אמצעי למטרה הגדולה של קרוב לבבות לתורה.

והוא שהיה מבניו של אהרון הכה ויהיה מתלמידיו - אוהב גדול היה, אוהב שאין רבים כמוהו. אוהב לא רק את הקב"ה אלא את בריותיו, ואת בניו, את ישראל כאשר הם.

מי שבא אליו לראשונה - ויהיה זה מי שיהיה - לאיזו קבלת פנים זכה: לאיזה חום, איזו לבביות, איזו קרבה - "אוהב את הבריות", פשוט אוהב, בלא חשבון.

"ורבים השיב מעון" - קודם כל נתחיל בעצמנו, כולנו. הרי יש צדדים שונים של עון. התורה השלמה כוללת מצוות שבין אדם למקום, בין אדם לחברו, וגם מצוות שבין אדם לעמו, לארצו ולמדינתו. ובאלה - במיוחד באלה האחרונות - מי יודע היכן היינו כולנו אלמלא הוא. "אבל רבים השיב מעון" - גם במה שמקובל על לשוננו, בקרוב רחוקים. התופעה הזאת שאין בה היום כבר משום חידוש, התופעה של בעלי תשובה- הלא הוא הוא - זורע הזרעים הראשונים שלה. כמה נבוכים, כמה מחפשי דרך, מצאו אצלו את תקון הנפש שבקשו. אני זוכר עוד את הבחור הראשון שהגיע לישיבה לשנה מקבוץ לא דתי. היתה זו תופעה יוצאת דופן. איש לא ידע איך להתיחס אליה, איך "לאכול" אותה. בקבוץ נסו הכל כדי להניא את הבחור מן ה"שגעון" הזה. היו מוכנים לאשר לו ללכת לשלוש שנים לאוניברסיטה, לבר - אילך, אבל לישיבה?! והוא הגיע אל רבנו "ורבים השיב מעון" - פשוטו כמשמעו. "כי מלאך ה' צבאות הוא", וכדברי חז"ל "אם דומה הרב למלאך ה' צבאות - יבקשו תורה מפיו" (מועד קטן י"ז).

כשמתבוננים בכאי ביתו, במשחרים לפתחו מידי יום - אנשים שונים ומשונים, גברים וגם נשים, תלמידי חכמים ופשוטי עם, אנשי התישבות ואנשי צבא, אנשי מדע וראשי המדינה; כשמתבוננים ברשימה הזאת, בדרך שבה קבל כל אדם ודבר אליו בשפתו, כשרואים את האנשים תמיד שמחים בצאתם, כשרבים מהם מציינים בהתפעמות את האור הזורח על פניו - עומדים על משמעות "כי מלאך ה' צבאות הוא".

ישנה עוד נקודה שרציתי להעלות - והרי יש עוד רבות כל כך... היו הזדמנויות שיכולת לשמוע ממנו דברים קשים, דברים בוטים. והרי היה ודאי מי ששאל את עצמו - איך זה? למה זה? ובמידה כשמתבוננים בתמונה השלמה, על רקע האהבה העצומה והרוך והענוה כלפי כל אדם - ומאידך גיסא - דברים תקיפים כאלה כלפי אדם או ענין מסויים - איך עולים הדברים בקנה אחד?!

בהקשר עם זה הביא את ששמעתי מפיו בהסבר דברי הגמרא (פסחים ג'). - "לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו, שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו שנאמר: 'מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה וכו'". על מנת שלא לנקוב במלה "טמאה" דברה התורה - שהיא חסכנית לא רק במילים אלא אף באותיות - בלשון ארוכה, הוסיפה שמונה אותיות וכתבה "אשר לא טהורה". ולעומת זאת, כשפותחים בפרשת שמיני בעניני בעלי חיים מותרים ואסורים באכילה, שומעים פעם אחר פעם את הבטוי "טמא הוא לכם", "טמא הוא לכם" - והרי זו אותה תורה עצמה, תורה אחת!

אלא שיש הבדל גדול בין ספור עובדה כלשהיא - שבה יש ענין להאריך על מנת לנקוט לשון נקיה - ובין פסיקת הלכה, הדרכה למעשה, ששם ראתה התורה לנקוט לשון חדה וברורה שאינה משתמעת לשני פנים. כך גם אצל רבינו, עם כל האהבה והרוך שחש רבנו כלפי כל אדם - הנה כשהיה צורך להורות, להדריך, לפסוק בהלכות ציבור - כאן נקט עמדה חת-משמעית, תקיפה, ולא פעם אפילו בוטה. כי זאת לדעת: הפסיקה בהלכות צבור הנה תמיד מסובכת יותר. כך הספיד רבנו זצ"ל את הרב משולם ראטה זצ"ל: " ישנם רבים הפוסקים בהלכות יחיד, אבל ר' משולם היה מן היחידים הפוסקים בהלכות צבור. אם כן, כאן במיוחד היה צורך לפעמים לאמר דברים קשים, אך ברורים שאינם משתמעים לשני פנים. כשהיה צורך היה רבנו איתן בדעתו כצור. לפעמים היו מבקשים ממני "שאשפיע עליו" - הייתי תמיד אומר - אני רק מושפע ממנו. עליו אי אפשר להשפיע - הוא משפיע עלינו. והוא משפיע - בעוז וענוה כאחד, הכל לפי השעה ולפי הצורך המסויים.

הוא למד אותנו שלמות מהי: עם ישראל שלם, על כל גווניו וחלקיו. איננו מותרים על שום יהודי! תורת ישראל שלמה, על כל חלקיה ותחומי מצוותיה השונים; וארץ ישראל שלמה, על כל חבליה. וכל אלה יחד מצטרפים לשלמות אחת, לקדושה משולשת אשר רק על ידה מתגלה קדושה בעולם ומופיעה שכינה בעולם.

אני מודה - תם ולא נשלם. גם אצל רבנו זצ"ל כך היה: אף פעם לא גמר, לא סיים. תמיד עצר במקום שעצר - ושב והמשיך, כמעין המתגבר. וכך אף עתה, בישיבה של מעלה - עשייתו, השפעתו והקרנתו עלינו - לא תמו, לא נשלמו. לאורו נחיה.